

חקר הספרות לצורך מטאפיסיקה דתית

Reviewed Work(s): חלמ תב ימעפ by סייז ללה by המשנה לוק; ןייטשלא באוי

Review by: אורציון ברטנאי

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. 5/6 / 1985), pp. 62-63 נובמבר דצמבר

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23888890>

Accessed: 13-05-2018 09:07 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

מזה. ברם דא עקא, שאין הפרולטריון היהודי בארץ, המור נהג ברוח האופורטוניזם של מפא"י, מסוגל ללכת בדרך זו. מכאן המסקנה

"הקיבוץ הארצי מתייצב בראש העם היהודי המשתחרר וקם לחיות. בכך ימלא הקיבוץ הארצי את שליחותו החלוצית של הפרולטריון הארצישראלי" (42).

כל הרגיל אצל עתונות השומר הצעיר בימים שמלפני המלחמה אינו משתאה על נוסח-דיבור זה, השגור בעת-נחמנו, נוסח דא. ברם אפשר שישתאה שאותו נוסח לא השתנה כהוא-זה מול אימי הימים.

וגם תופעה זו לפנינו: עתון הטרוצקיסטים, שאילולי נכלל כאן לא היינו מעלים על דעתנו שזהו עתון יהודי. כל כולו, מהשורה הראשונה עד האחרונה: טרוצקי. חיפשי בורות איכור כלשהו ליהודים ומצבם בניטו, אבל לשוא. הכל נמוג ומתגמד לעומת דמותו הגדולה של טרוצקי ומאבקיו מאז צאתו לגלות. דומה שאף שנות אור מבדיל לות בין עתון הטרוצקיסטים לבטאונה של גורדוניה. אף כאן הפובליציסטיקה, שכל עיקרה: החזון לנצחון הגוש הסוציאליסטי-דמוקרטי, גוש שהוא סמל הזוועה בעתונות הקודמים והעיקר – צופה הוא

"סיכויים ליצירה של מדינה יהודית" (69).

אף מובעת משאלה להעמדה לדין של הפושעים הנאצים. בכך משתלבים הקטעים מדברי הרצל ודברי הערכה לציונות של הציונות בזמן הזה. שכן באים עמודים אחדים המוקדשים לביאליק ולבסוף מאמרים אידיאולוגיים לניתוח המצב היהודי בזמננו, עד לדברי החתימה על ערכה של הקבוצה בחזון העתיד של הנוער היהודי.

כאלה היו הפלגים ולפנינו חוזרים איתנו. עלונים ובטאר נים אלה ואחרים, וכל פעם חוזרים הטיעונים המוכרים אם ביתור הדגשה ואם בשילוב ימוקים חדשים, משל לפנינו יסודות איתנים של כל פלג ופלג, ששום אימה בעולם אינה עשויה לערערם.

וכן מתבררת הידיעות על ההריגות, מעשי הידורגאטים ("מועצות היהודים"), שמשלו מטעם הגרמנים ורדו באחיזתם, ואנו שומעים במפורש, שהגרמנים מתכוונים "להשמיד פיסית של היהודים בזמן הקצר ביותר ובאמצע עים הוללים ביותר" (420). מובאות ידיעות מגיטאות אחדים, כן מימי הדמים בוילנא (403 – 406) וממקומות אחרים. אולם יחד עם כך נגד המלש שאין קואליציה עם הבורגנות היהודית אלא עם המוני הערבים בארץ-ישראל (432). משליכים כאן היהב על ברית המועצות וכניסתה לארצות ערב, שכל זאת עתיד לפגוע בלב האימפריאליזם האנגלי (446) וזאת בעיצום המלחמה וה"בליצקריג" באנגליה! מתור לחורף ולגדף בלי הרף עד כדי שיעמום את הסוציאליזמוקרטיה אבל אסור להגיד מלה רעה על סטאלין (485).

לא מייצגו כאן אפילו באפס קיצים של הדברים, החוד רים כאן בגווני שונים. אולם בסיכום ניתן לומר, שעתר נות זו היא עדות לפובליציסטיקה, שהיא ברובה הגדול כאילו ליד או לציד צדדין של אירועי האימה בהם אפופה עתונות זו. עתון המיעוט (של גורדוניה, למשל) אך מלמד על הכלל, שהשואה לא נסיה כהוא-זה במלל השגור. וקראתי פעם לתופעה זו: שואה בתוך שואה ואין לי אלא לחזור על הגדרה זו.

עתונות זו, שרק בחלקה הגיעה אלינו ואף חלק זה צריך היה מאמצים לא-מעטים בפיענוח החומר ששרד בתנאים לא-תנאים, לא היתה מגיעה לרבים אילולי למדנותו ושקדנותו של דר. יוסף קרמיש, שהוא היום ללא כל ספק גדול חוקרי השואה. בהערותיו לכל עמוד ועמוד הוא מביא מקבילים ממקורות אחרים שמכללים אנו למי דים על ערכו של חומר זה לחוקר השואה. לנו, לקוראים, חשובה עתונות זו לציון דיוקן של המפלגות ביישראל וכיצד עיצבו את האידיאולוגיות שלהם בימי האימים. רצוננו הרי לפיך עיקשות אידיאולוגית, שנעמדה "איתנה וציבה" מול השואה. דומני שבאמירה הנודעת, שאלה, רובם ככולם, לא למדו כלום ולא שכחו כלום, עדיין לא פתרנו חידה זו. יש צורך לחתור לפתורנה של בעיה זו אולי בדרכים אחרות, שכן הדין שתהייה לא-שגרתיות.

ג. קרסל

חקר הספרות לצורך מטאפיסיקה דתית

פעמי בת מלך

יואב אלשטיין, חקרי תוכן וצורה בסיפורו הראשון של ר' נחמן מברסלב/תשמ"ד/ אוניברסיטת בראילן

קול הנשמה

הלל וייס, חקר "הדום וכסא", ספרי דברי הימים לש"י עגנון/תשמ"ה/אוניברסיטת בראילן

חקרו של יואב אלשטיין, 'פעמי בת מלך', הוא ניתוח מפורט מאוד של "מעשה האבדת בת מלך", הראשון בסיפוריו של ר' נחמן מברסלב, הפותח את הקובץ של סיפוריו בן "ג' הסיפורים. יותר מזה: זהו סיון להעמיד תיזה, שמבחינת האסתטיקה וההגות שתקף את שלושה-עשר הסיפורים, וגם את "לקוטי המהר"ן" וכל הקשור בדמותו של ר' נחמן מברסלב בין ספרות למטאפיסיקה. כדי להשיג מטרה זו מתייחס אלשטיין לשתי מסורות שונות, שעבודותיו, ובעיקר סיפוריו, של ר' נחמן קשורות באחת מהן, ועשויות להיות קשורות בשניה. האחת היא המסורת הפרשנית המורכבת, דתית וחילונית גם יחד, לסיפוריו של מהר"ן, מאז מתלמידו ועושה דברור' נתן ועד לחוקר ספרות עברית במינו, יוסף דן. השניה, היא המסורת החדשה, המודרנית, בחקר הסיפור העממי, קאלשטיין רוצה להראות שהיא בכללותה – וכיוון אחד שלה בפרט – הסטרוקטוראליזם (האנתרופולוגי או הפאראדיגמטי) מיסודו של קלוד לוי-שטראוס – היא המתאימה להבהרת סיפורו של ר' נחמן; זאת, על פי מספר הנחות, שהמחקר מבקש לעשותן למסקנות. אמנה את העיקריות בהן: (1) לסיפור זה יש מבנה, ואין הוא בבחינת אוסף ציטרטים, השפעות או קלישאות; (2) זהו מבנה ספרותי שהעמיד אמן-לכל-דבר; (3) מסוים שהיתה לו כוונה לבנות מערכת אסתטית בעלת משמעות (צופן); כלומר, המהר"ן (כסופר; (3) מכיוון שזהו מבנה מורכב בעל מספר רבדי-עומק, הפרשנות הסטרוקטוראליסטית תהא תואמת אותו ביותר; (4) זהו סיפור דתי, בעל מסקנות מטאפיסיות שנועדו לקורא היהודי היודע לפענח את סמליו (מוטיבים וארכיטיפים – ארנה תומפסון) ומוכן לקבל את השקפתו; (5) כסיפור דתי – זהו סיפור פאנאסטי ולא סיפור אלגורי.

(6) את המסקנה השישית אני מעדיף להציג בנפרד כי בה טמון, לדעתי, המאפיין העיקרי של מחקר זה: אלשטיין עושה כאן שימוש במינוח מודרני בחקר הסיפור העממי כדי להכריע בוויכוח תרבותי-יהודי-מסורתי, ויי כוח במסגרת העיסוק המסורתי בסיפורי ר' נחמן בדבר המשמעות האלגורית, הסמלית או הפאנאסטיקה של הסינטגמות בסיפוריו. ואביא דוגמא כוללת אחת בלבד: האם הסינטגמות הקשורות במשנה למלך צריכות להתכתבות דמותו של כל אדם מישראל –

"העוסק לחפש ולבקש את הבהמלך להשיבה אל אביה"

או, כפי שקובע ר' נחמן מטשעהרין –

"...נשמות הצדיקים שהם בחינת שני למלכות, כי המה היוצאים יושבי וטעים עם המלך במלכותו וצדיקים מתדמים ליוצרים"

ואולי כפי שקובע בפירוש מנדל פיקאד, המפרש את הסיר פור עם פירושה של ר' נתן ור' נחמן מטשעהרין – הכור נה היא לר' נחמן מברסלב-עצמו. מובן מאליי שההשלכות

המשמעותיות של כל פירוש "מסורתי" כזה שונות בתכ-לית, ופירוש שונה של סינטגמה אחת הוא בעצם פירוש שונה של הסיפור כולו: מתי גיע (או הגיעה) הגאולה ומי יביאנה. אלשטיין תומך בוויכוח זה לחלוטין בפירושו של ר' נתן – המשנה למלך הוא האדם העובד את בוראו – ומוסיף על כך פירוש דתי משלו: הסיפור כולו עוסק בעבר דת הבורא ובאישיות המתפללת, וחיפושיו של המשנה למלך אחר בת המלכה האובדת משקפים את

"עבודת האדם בחייו" ש"היא גילוי עצמו בסטטוס התפילה היינו, גילוי עצמו כאישיות מתפללת".

ובשל משמעותו העקרונית של הסיפור, חושב אלשטיין, הוא הועמד בראש הקבוצה.

לאחר שאלשטיין פורש שיטות מחקר בתחום הספרות העממית, וביסודו את שיטתו הפורמאליסטית-סינטגמאטית של פרופ, הוא מקדיש את עיקר המחקר להוכיח כי תפיסתו הסטרוקטוראליסטית-פאראדיגמאטית של לוי-שטראוס, שיסודותיה בבלשנות של דה-סוסיר (שטבע את ההבחנה בין תפישה סינטגמאטית לתפישה פאראדיגמאטית) – עדיפה על זו של פרופ. זאת משום שלוי-שטראוס משלב את דרכי הקישור הכרונולוגיות שבין יחידות הטקסט (עלילה) עם דרכי הקישור הסיכנולוגיות בין יחידות הטקסט (הפאראדיגמות של המבנה). בניתוח פורמאליסטי רב-טבלאות מראה אלשטיין כי השימוש בפאראדיגמה הסיכנולוגית חושף קשרים משמעותיים רבים יותר בין יחידות הטקסט, ומאשש את האינטרפרטציה שלו. בקיצור, בעזרת השימוש בסינטגמאטיות בחקר הספרות העממית שואף אלשטיין להוכיח כי משמעות הסיפור של המהר"ן חורגת מעבר לכיתות החסידית ואף מעבר לתשתית הקבלית ומגיעה עד למטאפיזיקה דתית רחבה, שאפשר להחילה גם על המאמין המודרני

ב- 'ANTHROPOLOGIE STRUCTURALE' (PP 28) כותב לוי-שטראוס:

"ואולם אנו סבורים שהפעילות הבלתי מודעת של הרוח עיקרה בכפיית צורות על תכנים, וצורות אלה זהות ביסודן עבור כל אדם, בין ימי קדם ובן זמננו, פרימיטיבי או מתורבת, כפי שמראה באופן מוחץ מחקר התיפקוד הסימבולי כפי שהוא מתבטא בשפה"

(תירגם מצרפתית משה קרוי), וזה מביא אותי לקושיה כפולה כלפי מחקרו של אלשטיין: מצד אחד, אלשטיין משתדל להוכיח כי פעילותו הספרותית של המהר"ן יור מה, עצמאית, תכליתית ובעלת יסוד ראציונאלי. השאלה היא האם המתודה הסטרוקטוראליסטית המבדלת על "פעילות בלתי מודעת של הרוח", היא המתודה המתאימה לניתוח יצירה שבעיניו של אלשטיין היא יצירה יהודית, רצונית באופן יצירתה ומכוננת במודע לתכלית דתית מסוימת. מצד שני, צדה השני של הקושיה, הסטרוקטוראליזם מניח אחידות רבה בפעילות האנושית. ושוב ציטוט מלוי-שטראוס:

"נחוץ ומספק להגיע אל הסטרוקטורה הבלתי-מודעת שביסודו של כל מוסד וכל מנהג, בכדי לה-רים ומנהגים אחרים"

ואם כך, מה שמוצא אלשטיין בסיפור אחד של מהר"ן, מה גם בסיפור הראשון בו רואה אלשטיין אות ומופת לאח-רים, צריך להימנע גם באחרים. ולכן אי אפשר להשתתף מחקר שלם שטיעונו נוגע לכל עבודתו של מהר"ן על סי-פור אחד בלבד. צא ולמד או צא ולמד, השלם את המלא-כה והראה לנו בספרך הבא כיצד מגיעים פעמי בת המלך אל ד' הבעטלערס.

קירבה עקרונית של מגמה אני רואה בין ספרו של אלשטיין לבין 'קול הנשמה' של הלל וייס; הלא הוא חקר "הדום וכסא", ספר דברי הימים לש"י עגנון; סיפור שלא פורסם מעולם בשלמותו, אלא קטעים מתוכו פורסמו ב"הארץ" (1958), ב"מולד" (1960), ואחרי פטירתו של עגנון ב"לפ-נים מן החומה". אלשטיין רוצה להראות את אופיה הספרותית-תרבותי של יצירה דתית-כיתתית ביסודה, ובכך להקנות לה אופי אידיאטי-מטאפיסי-כללי. וייס רוצה להראות אופיה הדתי של יצירה ספרותית ובכך להגיע לאותה המטרה – מן הכיוון ההפוך: למצוא ביצירת עגנון אופי אידיאטי-מטאפיסי ולהציג את עגנון-הסופר

אמנון ותמר, פסל ברונזה של מידה רקנאטי

רביעית, הוא מוצא בכל הסיפור סטרוקטורות סמאנטי-יות שלהן משמעות מיתולוגית ומנסה להוכיח כי שילוב המקורות, או שזירת המקורות, על ידי עגנון אינו מתוך למדנות גרידא, אלא גם לצורך יצירת אנאלוגיות מחזוריות בין פרקים בהיסטוריה האנושית וההיסטוריה היהודית ועל ידי כך – יצירת ספר דברי הימים לא על דרך העלילה אלא על דרך התבנית החוזרת. כאן מוכיח ויס בקיאות מדהימה ועורך עבודת ליקוט עצומה של מובאות שחלק מהן נשזר על ידו לשם ההדגמה בסטרוקטורה אחת של ה"קהילת המופלאה".

מסקנות: ויס מפליא כאן בניחות הרמנויטי של "הדום וכסא". החל מהגדרת ה"אנר ומערכת הצפיפות, דרך בקיאות עצומה בלשון של עגנון ובמקורות, וכלה בשימוש זהיר באלגוריה, שהיא כלי הפרשנות העיקרי במחקרו. שלא כמבקרים אחרים של חקר עגנון באמצעות האלגוריה, כמו "פער עגנון" של טוכנר. יש כאן צמידות גדולה להגדרת ה"אנר, לחומרים האוטוביוגרפיים ביצירת ענין, ולסמלים הטבעיים שלשונם של עגנון עשויה היתה לדרוש מתוך המקורות. אבל השאלה העיקרית, באיזו מידה יצירה זו היא יצירת מפתח אצל עגנון, בפועל, כלפי שאר יצירותיו, או לפחות כהצהרת כוונות של היוצר, נשארת שאלה פתוחה. אם יצליח ויס להוכיחה, אפילו חלקי קית, לגבי יצירת עגנון יגרום בכך לפחות למהפיכה זוטא בראיית האופקים של הסיפורת העברית בת-זמננו. בדרך זו אמנם כבר החל כשהראה במחקר מפורט שיצא לאור במסגרת שיעורי האוניברסיטה הפתוחה – "עגנונות", "עידו ועינים" – מקורות מבנים משמעותיים – כי היסודות הסטרוקטוראליים מיתיים ב"הדום וכסא" אכן מופיעים בשני סיפורים אלה של עגנון בלבושים ספרותיים שונים. פיתוח מחקר זה לעבר יצירותיו ה"חילוניות" יותר והרחבות אפיוניות יותר של עגנון, כמו "תמול של שום" ו"סיפור פשוט", אכן עשוי לגרום למהפיכה זוטא במיפוי ספרות עברית של זמננו ובהבנתה, מהפיכה, שאני כשלעצמי, הן כמבקר, הן כיוצר והן כחוקר ספרות – צופה אותה ומצפה לה.

אורציון ברנא

לטעון שמבנה זה מובנה ככוונה-תחילה על ידי מחברו על פי צופן שהוא שילוב מקורות יהודיים, ארכיטיפיים ומוטיבים והנחות שרירותיות של היוצר. לפענח צופן זה על-פי מפתח שנעמן הבינוגרפיה אל המטאפיסי; ולחזור ולטעון (סינכרונית) שעל-פי מפתח זה בנויה כלל יצירתו של עגנון: כלומר להציג את מכלול יצירת עגנון ביותר מאשר "סתם ספרות", כמערך לא סטרוקטוראלי ולא ארכיטיפי גרידא, אלא אידיאלי-מטאפיסי: אתאר כאן בקצרה, במסגרת הצנועה הזו, באיזו מידה, לדעת, מממש ויס את משימתו ב"קול הנשמה".

ראשית, הוא מתאר את "הדום וכסא" לא כיצירה עלילתית אלא כיצירה הגותית. ובמינוח של פריי, בו הוא משתמש: כיצירה אנציקלופדית ("The encyclopedic knowledge (...) is regarded (...) as a human analogy of divine knowledge" p. 57 [13]). נ"ת, אנאטומיה; כלומר, מערכת הגדים, סמלים, מיתר סים, העונה על שאלה פילוסופיות בדבר המציאות ומתמ' ודדת עם ההווה על ידי גיבוש רעיונות ולא על ידי גיבוש דמויות, על ידי הצגת ידענות מירבית בנושא ולא בעזרת דיוק של תיאור עמדות נפשיות. באופן זה מעמיד ויס "הדום וכסא" בסטאטוס ספרותי שונה מזה של מרבית יצירותיו של עגנון, שעל-פי המפתח של פריי נעות בין הרומאן, לבין הרומאנסה מזה והווידי מזה.

שנית, הוא מרבה לתאר את מידת המעורבות האישית-האוטוביוגרפית של עגנון בחיבור זה: הן בשם היצירה – "הדום וכסא", מ"השמים כסאי והארץ הדום רגלי" עד לתשעה באב, בו נולד עגנון, ובו נהפכים כסאות והדומים; כלומר, הפנמת נושא הגאולה לנושא אישי אצל עגנון – והן בתיאור חוויית-המוות – חרדת-המוות בו נתון המספר בחלק מפרשיות "הדום וכסא" כהד לחרדות אוטוביוגרפיות המתגשמות בצורה אלגורית בכל הפרש יות של "הדום וכסא", אלגוריה אותה רואה ויס כהפנמה אישית של הנושא ההיסטוריוגרפי.

שלישית, הוא מוצא הקבלות בסיפור בין נושא החרדה בגילויי האישיים (הן הישירים והן אלגוריים) לבין נוש' אים היסטוריוגרפיים כמו נושא העקידה ולמולה – נושא האשה הדמונית והעבודה הורה. האמונה בגאולה ולמולה החרדה, הופכים ב"הדום כסא" למה שויס מכנה – "ריתמוסים תימאטיים": מערכות סמלים ומיתוסים המתארים ביצירה מתח בין גאולה לבין חורבן.

ב"סטרוקטורה" של ר' נחמן מברסלב: מעין צדיק של דורו, המקשר קשר מיתי בין ביוגרפיה להיסטוריוגרפיה, לתמונה מיתית היסטוריוסופית, ששיאה, אומר ויס, הוא "הדום וכסא". והתוצאה אצל שניהם אחת היא – קישור של ספרות במטאפיסיקה והטיעון כי במקרים הנדונים השפה הספרותית היא ביטוי למטאפיסיקה דתית, ושימוש של החוקר בכלים הספרותיים נועד להוכיח אתה קשר בין האסתטיקה לבין התימאטיקה.

"הדום וכסא" בנוי ארבע פרשות: פרשה ראשונה – סי' פור בנוש' "ספר המעשים"; פרשה שניה היא ליקוט מאות פסוקים ורמזי מדרשים ושילובם זה בזה בלשון של המס' פר ומוזויות-ראייתו; פרשה שלישית היא אוטוביוגרפיית: פית: לשונה קרובה ללשון המיתממת האופיינית לעגנון, ונושאה – ראשית ישיבתו של עגנון ביפו; פרשה רביעית עוסקת בראשית עם ישראל, דימויה מקראיים והיא בדרך כלל חוזרת בלשון אחרת על מה שכבר נאמר בפר' שה השניה. בעבודתו של ויס ב"הדום וכסא" שני רבדים: האחד הוא הרובד הליקוטי-עיבודי אצל עגנון, וכנגדו הרר בד הפרשני-אלגורי אצל ויס. ויס מזהה מאות רבות של פסוקים ושברי פסוקים מן המקרא ועד המדרש כשהם משולבים בלשון עגנון. הוא מגדיר את המקורות לקונוטאציות אלה ותווה על הסיבות בשלהן איחז עגנון דווקא פסוקים אלה זה בזה. הרובד השני הוא הרובד המב' ני אצל עגנון וכנגדו הצגת תיזה על ידי ויס שאפשר לכנר תה פסיכולוגית-היסטוריוסופית: נסיון להסביר מה ראה עגנון להעמיד מבנה מסובך מעין זה של "הדום וכסא" ומ' דוע לא סיימו. וכן נסיון להסביר בשילוב הדחפים האיש' יים של היוצר כיוצר, כפרט, כאדם חי, במטרותיו האידיאיות הכלליות, שילוב שויס מגדירו "הריטואל העגנוני" – ריטואל שיש לו פנים פסיכולוגיות כלפי היר צר ופנים היסטוריוסופיות כלפי הקורא. ונשארת כאן במחקרו סוגיה, שאת בעייתיותה הדגישו היטב וולק וור רן, והיא עדיין דורשת הבהרה: מהי מידת ההצדקה לדון ביצירה כבתוצר מועקה פסיכולוגית או ציפיה פסיכולר גית של היוצר.

אם כן, נקודת המוצא של הל ויס בחקר "הדום וכסא" היא בעלת יומרה גבוהה מאד: לקבוע ליוצר פורה, רבגוני ומרכזי כשי' עגנון יצירת-מפתח; ליחס ליצירה זו – שגר אית בקריאה ראשונה קטעי סגנונות שונים, חלקי פאראפראזות למקורות, גיבוי פסוקים – מבנה ברור;